

Floribert Baudet, ***Het vierde wapen. Voorlichting, propaganda en volksweerbaarheid 1944-1953*** (Amsterdam: Boom, 2013, 288 pp., ISBN 978 94 6105 815 7).

‘Eén straaljager meer of minder zou niet uitmaken, maar een goed voorlichtingsbeleid dat de zogeheten “volksweerbaarheid” vergrootte, zou het verschil kunnen maken.’ Zo vat de historicus Floribert Baudet, werkzaam bij de Nederlandse Defensieacademie, de visie samen achter het Nederlandse militaire voorlichtingsbeleid zoals dat vlak na de Tweede Wereldoorlog werd vormgegeven. Tijdens die oorlog was tot tweemaal toe (een eerste keer in mei 1940, en een tweede keer in de loop van 1941-1942 in Nederlands-Indië) gebleken dat het Nederlandse leger in geen enkel opzicht was opgewassen tegen een buitenlandse agressor, en binnen de legertop vormde zich al snel de consensus dat het voor een groot deel te wijten was aan het ontbreken van nationale eensgezindheid en een algeheel defaitisme. Om herhaling te voorkomen moest dan ook zwaar worden ingezet op voorlichting: om de Nederlandse samenleving weerbaar te maken diende de manier waarop werd aangekeken tegen defensievraagstukken vanuit de overheid en het leger te worden beïnvloed en gestuurd.

In minutieus detail beschrijft Baudet hoe de Nederlandse politieke en militaire elite deze doelstelling in de periode 1944-1953 probeerde te verwezenlijken. Baudets onderzoek beslaat slechts tien jaar, maar in die tijd is een behoorlijk aantal organisaties betrokken geweest bij de (militaire) overheidsvoorlichting. Het begon allemaal met de Sectie XI Voorlichting van het Militair gezag, dat in de net bevrijde gebieden het Londense kabinet vertegenwoordigde, en met de Regeringsvoorlichtingsdienst. Maar al gauw kwamen daar ook de voorlichtingsdienst van het ministerie van Oorlog, de Legervoorlichtingsdienst, de Luchtmachtvoorlichtingsdienst, de Marinevoorlichtingsdienst en de Leger-, Film- en Fotodienst bij, evenals de vele instanties die zich richtten op de koloniën. Op basis van een grote hoeveelheid bronnenonderzoek toont Baudet hoe zij samen een enorme activiteit aan de dag legden. Overheids- en legerkranten, informatiebrochures, etalages, radio-uitzendingen, films, de opleiding van speciale contactofficieren die onder de Nederlandse dienstplichtigen het regeringsbeleid terzake moesten uitleggen en verdedigen, en zelfs de oprichting van militaire jeugdorganisaties; geen middel bleef onbepoefd.

Baudet heeft zijn onderwerp goed in de vingers, maar voor de lezer raakt het overzicht soms toch zoek. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de keuze om de

voorlichting via audiovisuele media en deze via gedrukte media afzonderlijk te behandelen. Daardoor treedt niet alleen hinderlijk veel herhaling op, het zorgt ook voor ongemakkelijke inhoudelijke wendingen. Zo worden bijvoorbeeld de perszuivering in Nederland in 1944-1945 en het verspreiden van voorlichtingsstukken over de toekomst van Nederlands-Indië onder de dienstplichtigen in 1946 na elkaar behandeld, louter omdat het bij beide gaat om gedrukte media (134-139).

Verfrissend daarentegen is Baudets keuze om zijn onderzoek te benaderen vanuit het perspectief van een regimewisseling. Hij laat zich daarbij inspireren door onderzoek naar politieke transitieperioden zoals dat in Nederland eerder is uitgevoerd onder leiding van de Utrechtse historicus Ido de Haan en waaraan ook ondergetekende heeft meegewerkt. Uitgangspunt daarbij is het idee dat personen in overgangperiodes vaak het gevoel hebben te leven in een tijd waarin vorm, functie en bevoegdheden van politieke instituties als het ware vloeibaar geworden zijn. In de nasleep van ingrijpende conflicten moeten deze zich weer opnieuw consolideren, en precies deze fluïde toestand geeft de betrokkenen ruimte om dat proces te beïnvloeden. Na de Tweede Wereldoorlog uitte dit zich op politiek gebied onder meer in het doorbraakstreven, waarbij bijvoorbeeld de vooroorlogse partijconstellatie vervangen diende te worden door een die meer plaats bood voor nationale saamhorigheid.

Baudet vindt eenzelfde geloof in maakbaarheid ook binnen de krijgsmacht terug en ziet hierin de reden voor de enorme hoeveelheid voorlichtingsinitiatieven die zich na de bevrijding ontvouwen: de oorlog had niet alleen duidelijk gemaakt dat de volksweerbaarheid moest worden opgeschroefd, de overgangperiode na de bevrijding maakte het volgens betrokkenen zoals luitenant-generaal H.J. Kruls, gedurende de bevrijdingsperiode Chef-Staf van het Militair Gezag en na de bevrijding Chef van de generale staf, ook mogelijk om dat daadwerkelijk te doen (56-57).

In de praktijk bleek echter al gauw dat – anders dan de betrokken elite had verwacht – niet iedereen gediend was van vergaande paternalistische voorlichting vanuit de overheid en krijgsmacht, en het verwijt propaganda te bedrijven was nooit ver weg. De vorming van een nationale (radio)omroep mislukte, de taak van de RVD werd reeds in 1946 sterk ingeperkt en het evenwicht tussen voorlichting en propaganda moest telkens opnieuw worden vastgesteld. Desondanks hield de militaire voorlichting in de jaren na de bevrijding – tegen de achtergrond van de strijd in Nederlands-Indië en het ontstaan van de Koude Oorlog – opmerkelijk goed stand. Waar veel van het politieke vernieuwingsstreven strandde, werden op het gebied van de militaire voorlichting telkens nieuwe initiatieven ontwikkeld. Ook stonden politiek en legerleiding daarbij opvallend vaak aan dezelfde kant. In een hele reeks van gezamenlijke commissies werkten zij jarenlang het voorlichtingsbeleid uit, en toen in 1950 de Korea-oorlog uitbrak gingen zelfs de verzuilde media vrijwillig meewerken aan de verspreiding ervan. Zo zonden de radio-omroepen vanaf het najaar van 1950 in hun eigen zendtijd het programma *Zoeklicht op de Westerse defensie* uit terwijl dat inhoudelijk volledig werd voorbereid door de Legervoorlichtingsdienst (113)!

Met de transitiebenadering probeert Baudet zijn studie uit de vaak toch ietwat besloten niche van de militaire geschiedschrijving te trekken. Toch slaagt hij daar in de uitwerking slechts ten dele in. De wisselwerking tussen legertop en politieke elite weet hij een mooie plaats te geven, maar daarbuiten lijkt hij nauwelijks over de contouren van de door hem beschreven voorlichtingsorganen en de krijgsmacht heen te kijken. Voor de receptie van alle voorlichtingsinitiatieven is in deze studie om begrijpelijke redenen slechts een kleine plaats voorbehouden; er is gewoon geen bronnenmateriaal voorhanden om hierover gefundeerde uitspraken te doen. Maar ook de bredere politiek-maatschappelijke context komt slechts mondjesmaat aan bod, en als hiernaar verwezen wordt, veronderstelt de auteur als vanzelfsprekend een grondige ingewijdheid in de militaire geschiedenis. Nu mogen zaken als de Trumandoctrine misschien als algemene kennis worden verondersteld, een gebeurtenis als de ‘Zeven-Decemberrede’ (80) van Koningin Wilhelmina (waarin zij sprak over de naoorlogse gelijkwaardigheid van de Rijksdelen, en daarmee bij menigeen abusievelijk de indruk wekte te pleiten voor een Indonesische onafhankelijkheid) is dat niet. En ook bij een term als het *Legal Agreement* (63) moet toch even worden uitgelegd dat het de overeenkomst betreft waarin de Nederlandse regering in ballingschap de relatie regelde tussen het de Nederlandse autoriteiten en het geallieerde leger tijdens en vlak na de bevrijdingsstrijd.

Baudet schreef een rijk boek over een boeiend onderwerp dat een direct geïnteresseerde zeker zal aanspreken en informeren. Of de minder betrokken lezer zich door alle overlegverslagen en voorlichtingsinitiatieven heen leest is minder zeker, maar het is wel te hopen, want de manier waarop en het gemak waarmee de overheid en legertop jarenlang het moreel van de bevolking probeerden te sturen, spreekt tot de verbeelding.

Nele Beyens, Universiteit Leiden